

O'QUVCHILAR XULQIDA AGRESSIVLIKNING YUZAGA KELISH BOSQICHLARI

Rasulova Nilufar Utkur qizi

Toshkent shahar Uchtepa tumani

355-sonli ayrim fanlar chuqur o'qitiladigan sinflari mavjud

umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilar xulqida agressivlikning yuzaga kelish bosqichlari, uning psixologik sabablari va namoyon bo'lish xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, agressiv xatti-harakatlarning oldini olish hamda o'quvchilarda ijobiy xulq-atvorni shakllantirishning psixologik-pedagogik jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: agressivlik, tajovuzkorlik, o'quvchi shaxsi, xulq-atvor, emotsional zo'riqish, konflikt, psixologik profilaktika, tarbiya, o'smirlik davri, ruhiy rivojlanish.

KIRISH

Ta'lim tizimida o'quvchilar xulq-atvorida uchraydigan agressiv holatlar dolzarb psixologik muammolardan biri hisoblanadi. Agressivlik insonning jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan xatti-harakatlari, munosabatlari va emotsional reaksiyalarida namoyon bo'lishi mumkin. Ayniqsa, bolalik va o'smirlik davrida agressiv xulqning shakllanishi shaxs rivojlanishiga, tengdoshlari bilan munosabatlariga va ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Agressivlikning kelib chiqishini o'rganish va uning yuzaga kelish bosqichlarini aniqlash profilaktik hamda korreksion ishlarni samarali tashkil etishga yordam beradi.

Agressivlik tushunchasi va mohiyati:

Psixologiyada agressivlik shaxsning atrofdagilarga zarar yetkazish, bosim o'tkazish yoki o'z salbiy hissiyotlarini keskin shaklda namoyon etishga moyilligi sifatida talqin qilinadi. Agressivlik har doim ham jismoniy harakatlarda ifodalanmaydi. U so'z orqali haqorat qilish, tahdid qilish, kamsitish yoki boshqalarga nisbatan salbiy munosabat ko'rsatish shaklida ham namoyon bo'lishi mumkin.

O'quvchilar orasida agressivlikning kuchayishiga oilaviy muhit, noto'g'ri tarbiya, tengdoshlar ta'siri, psixologik zo'riqish, stress va emotsional ehtiyojlarning qondirilmasligi kabi omillar sabab bo'ladi.

Agressivlikning yuzaga kelish bosqichlari:

1-bosqich. Ichki norozilik va emotsional zo'riqish

Agressivlikning dastlabki bosqichi o'quvchining ichki ruhiy holatida yuzaga keladi. Bu davrda bola o'zining ehtiyojlari qondirilmasligi, adolatsizlik, muvaffaqiyatsizlik yoki e'tiborsizlik tufayli salbiy hissiyotlarni boshdan kechiradi.

Ushbu bosqichda quyidagi belgilar kuzatilishi mumkin:

- tez ranjish;
- asabiylashish;
- kayfiyatning tez-tez o'zgarishi;
- tushkunlik;
- xavotirlanish.

Agar bu holatlarga o'z vaqtida e'tibor qaratilmasa, agressivlikning keyingi bosqichlariga o'tish ehtimoli ortadi.

2-bosqich. Salbiy hissiyotlarning to'planishi

Bu bosqichda o'quvchi ichki norozilik va salbiy hissiyotlarni uzoq vaqt davomida o'zida saqlab yuradi. Natijada jahldorlik, sabrsizlik va atrofdagilarga nisbatan salbiy munosabat shakllana boshlaydi.

O'quvchi:

- tez jahli chiqadigan bo'lib qoladi;
- tanqidni qabul qila olmaydi;
- boshqalarning fikriga salbiy munosabat bildiradi;
- tengdoshlari bilan tez-tez tortishadi.

Mazkur davr agressiv xulqning shakllanishidagi muhim bosqich hisoblanadi.

3-bosqich. Verbal aggressiyaning namoyon bo'lishi

Salbiy hissiyotlar ortib borgan sari agressivlik ochiqroq shaklda namoyon bo'la boshlaydi. O'quvchi o'z noroziligini so'z orqali ifodalashga harakat qiladi.

Verbal agressiya quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- qo'pol gapirish;
- haqorat qilish;
- masxara qilish;
- baqirish;
- tahdid qilish.

Bu bosqichda o'quvchining atrofdagilar bilan munosabatlari yomonlashishi mumkin.

4-bosqich. Xulqiy agressiyaning shakllanishi

Agressivlik kuchaygan sari u xatti-harakatlarda namoyon bo'la boshlaydi. O'quvchi nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish o'rniga tajovuzkor usullardan foydalanishga moyillashadi.

Ushbu bosqichda:

- urishish;
- buyumlarni sindirish;
- maktab qoidalarini buzish;
- ataylab zarar yetkazish;
- jamoaga moslashmaslik holatlari kuzatiladi.

Bu bosqich pedagoglar va psixologlarning alohida e'tiborini talab qiladi.

5-bosqich. Barqaror agressiv xulq shakllanishi

Agar agressivlik o'z vaqtida bartaraf etilmasa, u shaxs xulqining barqaror qismiga aylanishi mumkin. O'quvchi deyarli har qanday vaziyatda tajovuzkor reaksiyalar ko'rsatadigan bo'lib qoladi.

Natijada:

- tengdoshlar bilan munosabatlar buziladi;
- o'qishga qiziqish pasayadi;
- intizomiy muammolar ko'payadi;

- ijtimoiy moslashuv qiyinlashadi.

Bu holat psixologik korreksiya va individual yondashuvni talab etadi.

Agressivlikning oldini olish yo‘llari

O‘quvchilar orasida agressivlikni kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- oilada sog‘lom psixologik muhit yaratish;
- bolalarga mehr va e‘tibor ko‘rsatish;
- konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish;
- emotsiyalarni boshqarishga o‘rgatish;
- psixologik treninglar tashkil etish;
- sport va ijodiy faoliyatlarga jalb qilish;
- maktab va oila hamkorligini kuchaytirish.

Maktab psixologi tomonidan olib boriladigan profilaktik va korreksion mashg‘ulotlar agressiv xulqning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Agressiv xulq - shaxsning ma‘naviy buzqlikka asoslangan, boshqarishning ichki dunyosiga ochiqdan-ochiq salbiy ta‘sir o‘tkazib, tajovuz qilib, uni izdan chiqarishga qaratilgan g‘ayriinsoniy xususiyat. Agressiv xulqning shakllanishi, kuchayishi va namoyon bo‘lishi ko‘pincha ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda yuz beradi. Shaxsning o‘ziga qaratilgan tajovuzkorlik “autoagressiya” (bunday holat shaxsdagi patologik o‘zgarishlarning ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladi) deb ataladi. O‘z joniga qasd qilish, o‘ziga tan jarohati yetkazish autoagressiyaning ko‘rinishlaridir. Jaholatga botgan, johillik va zo‘ravonlikni maqsadga erishishning asosiy va ustuvor vositasi deb biladigan shaxslarda Agressiv xulq kuchli bo‘ladi.

O‘smirlarda agressiv xulq-atvorning kelib chiqishi juda dolzarb masala hisoblanadi. Inson agressiyasi ko‘rinishlarining turli-tuman va tubsizligidan kelib chiqib, mazkur xulqatvorni o‘rganishda D.Bass tomonidan taklif etilgan konseptual ramkalar bilan chegaralanish juda foydali ekanligi bilan ayon bo‘ldi. Uning fikricha, agressiv harakatlarni uchta shkalaga asoslangan holda tasvirlash mumkin. jismoniy, verbal, aktiv-passiv va to‘g‘ri-egri o‘smirlarda agressiyaning kelib chiqishi, oilalarda o‘z otasi yoki onasining mehr-oqibatidan bebahra o‘sayotgan va adolatsizlikka uchrash natijasida turli xil

jinoyatlarga qo‘l urish kabi illatlarning namoyon bo‘lishi. Ba’zi oilalarda esa ota-ona va farzand o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning ijobiy psixologik iqlimda emasligi achinarli holdir. Aksariyat ota-onalar o‘z farzandlarini tarbiyaga chaqirishda g‘amxorlik, k, sabr-toqat, mehr kabi hislatlar bilan yondashish o‘rniga, kuch bilan, ayniqsa jismoniy jazo usuli bilan tasir o‘tkazadilar. O‘z navbatida bu kabi xatti-harakatlar o‘smirlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga zamin bo‘ladi. Agressiyaning odatiy namoyishlari quyidagilar hisoblanadi. nizo chiqarish, bosim o‘tkazish, majburlash, tilining yomonligi, negativ baholash, hamla qilish yoki jismoniy kuchni qo‘llash bo‘lsa, yashirin shakllari aloqadan qochish, kimgadir zarar yetkazish maqsadiga befarqlik, o‘ziga ziyon yetkazish va o‘z joniga qasd qilish kabilarda namoyon bo‘ladi.

Agressiya boshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo‘ygan fe‘latvorning har qanday shakli degan ta’rif qabul qilingan. U agressiyaga emotsiya, motiv yoki ko‘rsatma sifatida emas, balki fe‘l-atvor modeli sifatida qarashni taqozo etadi. Bu muhim fikr ko‘plab chalkashliklarni tug‘diradi. «Agressiya» atamasi kop hollarda g‘azab kabi salbiy histuyg‘ular, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar, hatto irqiy va etnik xurufot bilan assotsiatsiyalanadi. Agressiv xulqning shakllanishi, kuchayishi va namoyon xulqning shakllanishi, kuchayishi va namoyon bo‘lishi ko‘pincha ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda yuz beradi. Shaxsning o‘ziga qaratilgan tajavuzkorlik, «autoagressiya» (bunday holat shaxsdagipatalogik o‘zgarishlarning ko‘rsatgichi bo‘lib xizmat qiladi)deb ataladi. O‘z joniga qasd qilish, o‘ziga tan jarohati yetkazish autoagressiyaning ko‘rinishidir. G‘arbdagi ayrim mafkuraviy mazrkazlar jahondagi yosh rivojlanish yo‘liga kirgan mamlakatlarga information usullarda tazyiq o‘tkazish orqali o‘zining agressiv xulqini namoyon etmoqda.

Motivlashtirish nuqtai nazaridan, L.Bender agressiyani ixtiyoriy va instrumental turlarga ajratadi. Ixtiyoriy agressiya-insonning boshqa bir kishiga anglangan tarzda zarar yetkazishi hisoblanadi. Instrumental agressiyada-inson o‘z oldiga boshqaga zarar yetkazishni maqsad qilib qo‘ymaydi. Bu agressiya yuzaga kelgan vaziyatni hal etishda boshqa usulni qo‘llashga imkon bo‘lmagan holda yuzaga keladi.

R.Beron va D.Richardsonlar agressiyani qurbonga nisbatan maqsadli ravishda zarar yetkazishdir, deya ta'riflaganlar.

Reaktiv agressiya-o'z hayoti,erkinligi, g'ururi, o'zining yoki boshqaning moddiy boyligini himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Ehtiyojlar, istaklar frustrasiyasi namoyon bo'ladi: rashk va xudbinlik; qasos; Ishonchning yo'qolishi (hayotga, sevgiga, yaqin insonlariga).

Kompensator agressiya–zo'ravonlik, destruktivlik hayotda o'zi uchun muhim bo'lgan dolzarb ehtiyojlar qondirilmasligi holatlarini kompensatsiya qilish: Sadizm (boshqani o'z hukmi, irodasiga bo'ysundirish); nekrofiliya; surunkali zerikish va depressiya.

Verbalagressiya–salbiy hislarni baqirish, janjalqilish, so'kish, haqoratlash, tahdid va boshqa usullar orqali bildirish. Arzimagan qo'zg'ovchi ta'sirga ham qo'pollik, terslik, emotsional qo'zg'alish bilan javob berish.

Agressiyaning asosiy sabablari:- alkohol ichimliklarni suiiste'mol qilish, shuningdek, asab tizimini buzadigan dorilar, bu kichik holatlarga tajovuzkor noto'g'ri javob reaksiyasini rivojlanishiga olib keladi;- shaxsiy muammolar, hal etilmagan shaxsiy hayot (hayot sherigining yo'qligi, yolg'izlik hissi, sababchi intim muammolar, keyinchalik tajovuzkor holatga aylanib, har bir muammo haqida gap ketganda paydo bo'ladi);- bolalikda olingan ruhiy zo'riqish (ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarning yomonligi tufayli bolalikda olingan nevrozlar).

A.Bandura va R.Uolter o'smirlar va ularning oilaviy sharoitlari o'rtasidagi ijtimoyilashish aloqasini o'rganib chiqib, bola xulq-atvorini belgilab beruvchi uchta asosiy xususiyatni ajratganlar:

- qaramlik (jinsiy-shaxsiyat) munosabatlarini o'rnatishga uning tayyorgarligi;
- vijdonining rivojlanish darajasi;
- agressiyaga nisbatan motivatsiyaning kuchi.

Mualliflar fikricha, oila samarali ijtimoyilashishi uchun minimal sharoitlarni yaratishi zarur. Birinchi asosiy shart bog‘liqlik motivatsiyasini qo‘llab quvvatlash, bu orqali bola qiziqish, e’tibor va atrofida qilarni ma’qullash xohlashini o‘rganadi. Ikkinchi zarur shart - bu ketma-ket talablar va ta’qiqlar shaklida "ijtimoyilashishning bosimi" (bu vaziyatning sharti, ota-onalarning o‘zi ijtimoiy me’yorlarni ajratadilar). Aksincha, xulq-atvorning yomon shakllari oilada ota-ona muhabbatiga ehtiyojning frustratsiyasi, doimiy jazolashni qo‘llash (yaxshi xulqatvorni rag‘batlantirish usullari ustidan uning ustivorligi) natijasida o‘rnatiladi, ota-onalar tomonidan qo‘yilgan talablarning mos emasligi, ota-ona tomonidan agressiyani ko‘rsatish.

Psixologiya agressiyaning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni aniqlaydi: Instinkt. Agressiya odamning qiyin ekologik sharoitlarda omon qolish qobiliyatiga ta'sir qiladi, bu o‘z hududi uchun kurashish, oziq-ovqat resurslari uchun kurashish, naslning himoya qilish va genofondni ko‘paytirishga yordam beradi. Agressiya energiyasi inson tanasida ishlab chiqariladi, asta-sekin yig‘ilib, oxir-oqibat chiqib ketadi. Har bir insonning xatti-harakatlarida adovat borligi uchun ma’lum bir chiziq bor. Agressivlik, shuningdek, ota-bobolarimiz bo‘lgan ovchilardan meros qilib olinadigan belgi bo‘lishi mumkin. Tabiiyki, bunday tabiat vayronagarchilik, zo‘ravonlik va urushlarni rag‘batlantirishi mumkin. Bunday holda, biz tajovuzning muqarrar rivojlanishi va uni boshqarish bilan bog‘liq qiyinchiliklar haqida gapiramiz. Kattalar misolining ta’siri. Bola ulg‘ayganida va uning oldida otasi yoki onasining o‘rnini ko‘rganda, u kiyinishda, suhbatni o‘tkazish usulida ularga taqlid qila boshlaydi. Agressiv xatti-harakatlarga taqlid qilish ham sodir bo‘ladi. Agar bola muntazam ravishda ota-onasining janjal qilayotganini, bir-biriga baqirayotganini ko‘rsa, u bunday xatti-harakatlar normal deb hisoblaydi. Ota-onalar uchun noto‘g‘ri model. Kattalar o‘z chaqalog‘idan juda talabchan bo‘lishganda, ular uni ayblashadi yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri bola boshqa bolalarga nisbatan tajovuzkor bo‘lganligini, qanday qilib o‘zgartirishni, jazolashni bilishini aytadilar. O‘zini bajara olmaslik tufayli paydo bo‘lgan natija. Biror kishi istalgan narsaga erishish yo‘lida biron bir to‘siqqa duch kelsa, u o‘zboshimchalik bilan atrof-muhitga va o‘ziga yo‘naltirilishi

mumkin bo'lgan tajovuzni keltirib chiqaradi. Va bunday xatti-harakatlar kamdan-kam hollarda yuz bersa yaxshi bo'ladi.

Oiladagi vaziyat. Masalan, otasiz yoki onasiz voyaga etgan bolalar boshqa odamlarga nisbatan tajovuzkor munosabatda bo'lishlari mumkin. Yana bir variant - bu katta oilalar, bu erda aka-uka va opa-singillar o'rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Shuningdek, ota-onalar bolalarini qonunbuzarliklar uchun jazolash usullari katta ahamiyatga ega.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilar xulqida agressivlik bir necha bosqichlarda shakllanadi va rivojlanadi. Dastlab ichki emotsional zo'riqish sifatida yuzaga kelgan salbiy holatlar vaqt o'tishi bilan verbal va jismoniy agressiyaga aylanishi mumkin. Shu sababli agressivlikning dastlabki belgilarini o'z vaqtida aniqlash, o'quvchilarga psixologik yordam ko'rsatish va sog'lom tarbiyaviy muhit yaratish muhim ahamiyatga ega. Oila, maktab va psixolog hamkorligi agressiv xulq-atvorning oldini olishning eng samarali omillaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
2. Nishonova Z.T. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2019.
3. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
4. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent, 2019.
5. Shoumarov G'.B. Amaliy psixologiya asoslari. – Toshkent, 2018.
6. Bandura A. Social Learning Theory. – New York.
7. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.